

1916-YILGI TURKISTON O'LKASIDAGI BOSHLANGAN
XALQ HARAKATLARIDAGI TELEGRAMMA
YOZISHLAMARINING BOSHLANISHI

SHAXZODXO'JA ABDURAZZAQOV

Tarix yo'nalishi 4-bosqich talabasi

shaxzodxojaabdurazzaqov@gmail.com

Namangan davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7063710>

ARTICLE INFO

Received: 04th September 2022

Accepted: 06th September 2022

Online: 09th September 2022

KEY WORDS

V.O. fon Klemm, N.A. Shulgi, A.K. Belyayevu, N.S.Likoshin, N.B.Rubax, Xankov, Petrograd, Pekin.

ABSTRACT

Mazkur ishda 1916-yildagi va ungacha bo'lgan davrdagi Turkiston o'lkasidagi bo'layotgan voqealar hamda o'lkadagi siyosiy masalalar va mardikorlikka safarbarlik e'lon qilinganidan keyingi holatlar, mardikorlikka safarbarlikka oddiy xalqning mubosabati haqida davlat amaldorlarining bir-birlariga yuborgan hisobotlari haqida qisqacha ma'lumolar berib o'tilgan.

Tashqi ishlar vazirligining uchinchi siyosiy boshqarmasi maslahatchisi V.O. fon Klemmning Tashqi ishlar vazirligining Buxorodagi siyosiy agenti A.K. Belyayevuga telegrammasi. № 1242 Petrograd 1916 yil 12-mart Pekin telegrafidan xabar berishicha, nemislar jo'natgan bir necha kishini Sharqiy Turkistonda Rossiyaga qarshi joylashtirish maqsadida yuborgan. Bu shaxslar orasida nemis millatiga mansub bo'lgan, Buxoro Zamiriga mansub turkiy, qarindoshi bo'lgan Hamza ham bor. Hozir Hamza hibsga olinib, Xankovga olib kelindi va u yerda nemis konsuliga topshirildi. Yashirin tarzda o'tirishni afzal ko'ring va Sayid Hamza Buxoroda bormi va haqiqatan ham dunyo bilan aloqasi bormi. Klemm ARTIPH. 147. BMT 486. L 486. JL. 2 Tashqi ishlar vazirligining Buxorodagi siyosiy agenti A.K. Belyayevning Tashqi ishlar vazirligi uchinchi siyosiy boshqarmasi maslahatchisi V.O. fon Klemmga telegrammasi

YangiBuxoro 1916 yil 18-mart O'ta mahfiy 1242-sonli telegramma qabul qilindi. Sayid Hamza Buxoroda umuman yo'q. A.K.Belyayev AEPRI f. 147. Op. 486. d. 486. L. 3. Samarqand viloyati harbiy xizmatni o'tash bo'yicha maxsus okrug bo'limining buyrug'i bilan N.B.Rubaxning Xo'jand shahar sud ijrochisiga 29-iyun-1-iyul 1916-yi Harbiy sabablarga ko'ra Men brigadirlarga ishchilar tarkibiga ishga olishdan qochish uchun kelgan barcha begonalarni zudlik bilan o'z tumanlaridan chiqarib yuborishni va o'zlariga maxsus guvohnomalarsiz chiqib ketishlariga yo'l qo'ymaslikni buyuraman. Buning bajarilishini doimo kuzatib boring. Nusxadan olingan nusxa to'g'ri: Xo'jand shtab boshlig'i-kapitan ShGA RT. F.6 Op. 2. d. 16. l. 53. Samarqand viloyati harbiy gubernatori N.S.Likoshinning Turkiston o'lkasi general-gubernatorligiga

telegrammasi № 1355 Samarqand
1916 yil 4 iyul Toshkentdan qaytgach, 5-
iyul kuni tuman boshliqlarini rekvizitsiya
qilish tartibi bo'yicha yig'ilishga chaqirishni
buyurdi. Bugun kunning ikkinchi yarmida
soat 15:00larda menga Xo'jand uyezd
hokimidan quyidagi mazmundagi jo'natma
keldi: Bugun sud ijrochilari idorasiga
to'plangan katta olomon ishchi kuchi
rekvizitsiyasidan norozilik bildirib, g'ala-
g'ovur bo'lib politsiyachilarga hujum
qilishdi. Dastlabki ishontirish ish bermadi,
navbatchi bo'linmaning to'rtta quyi
bo'linmasi o'z tashabbusi bilan politsiyaga
yordamga keldi va mahalliy aholi ulardan
birining qurolini olishga jur'at etgandan
so'ng, o'q uzildi, shundan so'ng qolgan
navbatchi bo'linmalar, ikkita yarador
jamo'a olomonga o'n beshta o'q uzdi: bir
kishi halok bo'ldi. Olomon tarqaldi, tartibni
saqlash uchun barcha choralar ko'rildi.
Men prokurorga xabar berib, tergov
o'tkazish va tegishli choralar ko'rish uchun
yordamchimni yubordim
Likoshim Samarqand viloyati harbiy
gubernatori N.S.Linkoshimning Turkiston
o'lkasi general-gubernatorligiga
telegrammasi № 375 Samarqand
1916-yil 7-iyul

Bugun Samarqand uyezdining Dag'bit
qishlog'idan ishchilarni yollash bo'yicha
olomon ko'tarildi. Ular bo'shliq ustasidan
ro'yxatlarni olib, uni yaralashdi, kotibni
o'ldirishdi. Tartibni saqlash uchun 50ta
kazak bilan tuman boshlig'i yuborildi.
Likoshin

Samarqand viloyati harbiy
gubernatori N.S. Likoshinning Turkiston
o'lkasi general-gubernatorligiga
telegrammasi №376
1916-yil 7-iyul Samarqand

Samarqand uyezdi boshlig'iga
samarqandliklar Hisor, Shahrisabz va
Afg'onistonga maktub jo'natgani haqida
razvedka ma'lumoti keladi. Musulmonlar
qo'zg'oloni shu yerda ko'tarilsa, u yerdan
qo'llab-quvvatlanadimi, deb so'rashadi;
bundan tashqari Turkistonning muhim
shaharlariga qo'zg'olonga oydinlik kiritish
maqsadida xatlar yuborilgan. Buxoroda
isyonkor harakatlarga qarshi chora
ko'rishni, shuningdek, maktublarni ko'rib
chiqish va samarqandliklarning boshqa
shaharlar bilan yozishmalarini nazorat
qilishni so'rayman.
Likoshin Siyosiy agentlikning Buxorodagi
boshqaruvchisi N.A.Shulgining Turkiston
general-gubernatoriga maxfiy
telegrammasi. № 318 Yangi Buxoro
1916-yil 5-iyul

TOSHKENTGA TELEGRAF:

Buxoroga uchinchi kuniyoq kirib kelgan
mahalliy mehnatkashlarning viloyatlaridan
qora mehnatga ketishi haqidagi noaniq
mish-mishlarni kecha Samarqanddan
purkagichlar bilan kelgan mahalliy aholi
ham tasdiqladi va ular e'lon qilgan
e'lonlarni aytib berishdi. Samarqand va
Buxorodan ham tashrif buyurgan
mehmonlar ushbu e'lonlar asosida gap
harbiy xizmatni joriy qilish haqida
ketayotganiga qat'iy amin bo'ldik. Rus
qo'shinlarining go'yoki yetarli emasligi,
go'yo katta muvaffaqiyatsizliklar
bo'lganligi, buning natijasida Turkiston
aholisini bizning hukumatimiz tomonidan
ba'zi bo'shliqlarga qo'shilishdan bosh
tortganliklari uchun katta jarimalar
chaqirish kerakligi haqida habarlar paydo
bo'ldi.

Kecha mulla-bachchalarning ayrim
guruhlari Rossiya Buxoroda ham askar
olishni talab qiladi va nima qilish kerak
urushda o'lishdan ko'ra, bu yerda o'lish

yaxshiroqdir. Samarqanddan ko'plab mahalliy yahudiylar kelib, agentlikka ko'ra harakat qilmoqda Afg'onistonga va yetakchilik kayfiyatini kuchaytiruvchi o'z hikoyalari haqida ma'lumot berilmoqda. O'z navbatida Buxoro hukumatining Oliy qo'mondonligining asl ma'nosi Qo'shbegidan "bema'ni gap-so'zlarni bostirish choralari ko'rishni so'radi, aholi punktlari politsiyasiga xabarlarini tarqatayotgan shaxslar ustidan nazoratni kuchaytirishni taklif qildi.

Afg'onistonda mintaqadan qochgan yahudiylarning paydo bo'lishidan qo'rqaman.

Ular tomonidan aqidaparast mish-mishlar yaratadi va tarqatadi va endi chekka biz uchun nomaqbul tashvish kayfiyati. Shulga Siyosiy agentlikning Buxorodagi menejeri N.A. Shulgining Tashqi ishlar vazirligining uchinchi siyosiy boshqarmasi menejeri V.O. fon Klemmga hisoboti № 336 O'ta maxfiy Yangi Buxoro 1916-yil 12-iyul

Hurmatli Vasiliy Oskarovich!

2-iyul kuni Turkiston general-gubernatori vazifasini bajaruvchi Turkiston o'lkasining tub aholisini shu yil 25-iyundagi Oliy qo'mondonlik qarori bilan haqiqiy urush davrida rekvizitsiyaga jalb etish masalasi bo'yicha yig'ilish o'tkazsin. Asosan Oliy vasiyatni bajarish tartibi muhokama qilinganda, buning Buxoro xonligining rus aholi punktlarida amalga oshirilishi haqida savol tug'ildi. Bu haqda so'rashganida, men xabar bermay qo'ymadim. Uning ko'rsatilgan aholi punktlarida tasodifan istiqomat qilayotgan rus fuqarolarining juda kam sonli chet elliklar yurishini yuqori baholadi va mening fikrimcha, xonlikning rus aholi punktlarida tashrif buyurishning iloji yo'qligini ko'rsatdi. Janobi Oliylari bunga to'liq rozi kelishilgan,

ayniqsa, eng ko'p taklif qilingan harbiy xizmatga chaqirish tartibi (viloyatlar o'rtasida chaqiriladigan odamlar soni bo'yicha konferensiya orqali, okruglar o'rtasida gubernatorlar va nihoyat, volostlar o'rtasida okrug boshliqlari) uyushgan mahalliy aholi mavjudligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, xonlikning rus aholi punktlari ma'muriyati faqat Rossiyaga a'zo bo'lgan musulmonlarning rus aholi punktlarida taxminiy yollashdan yashiringan ko'rinishini kuzatish haqida g'amxo'rlik qilishi mumkin.

Uchrashuv yakunida general-mayor Likoshin, uning fikricha, Buxoro amiri va Xiva xoniga biron bir ishchi otryadni jalb qilish va qora ishlariga yuborishni xohlaysizmi, degan taklifni berish zarurligi haqida savol berdi. Konferensiyaning ayrim a'zolarining fikricha, bu vassal hukmdorlarning bizga bo'lgan sadoqatining o'ta muhim yangi isboti bo'lar edi. Bu masala bo'yicha men yig'ilishda amir hazratlarining "har qanday chora bilan bizga yordam berishga tayyor ekaniga qat'iy ishonch hosil qilgan holda, haligacha ma'lum miqdordagi mablag'ni yetkazib berish masalasini ko'rib chiqishim haqida xabar bermadim. Buxoro hukumati tomonidan mehnatkashlar soni ma'lum darajada nomaqbuldir.

Birinchi, xonlikda keng aholining yetishmasligi va paxta plantatsiyalarida ishchi kuchining nihoyatda kamligini, ayniqsa, qaysi ekinga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish zarurligini hisobga olmaslik mumkin emasdek tuyuladi. Ichki ishlar vazirining Turkiston general-gubernatoriga yo'llagan telegrammasida ko'rsatilgan, ikkinchidan, agar aholi o'z talabini bajarishdan bosh tortsa, yuzaga

kelishi mumkin bo'lgan o'ta xavfli vaziyatni hukumat yodda tutish kerak.

Umuman, yig'ilishning barcha hukmlarida, nazarimda, bu voqeaning siyosiy tomoniga, oliy irodani o'ta uzoqni ko'ra bilish zarurligiga nihoyatda kam e'tibor qaratildi. Darhaqiqat, Samarqand hokimi yig'ilishda shuni ma'lum qildiki, u allaqachon masjidlar eshiklariga chaqiruv tartibi va maqsadi haqida batafsil tushuntirishlar yozilgan maxsus e'lonlarni yopishtirib qo'ygan, biroq bu e'lonlar general-mayor Likoshin tomonidan tinchlik o'rnatishi kerak, deb hisoblangan. Aholi tomonidan rasmiy harbiy xizmat sifatida tushunilgan, mahalliy aholini juda xavotirga solgan va ehtimol, ushbu yozishmalarda keltirilgan yozishmalarda eslatib o'tilgan to'qnashuvlar uchun bahona bo'lib xizmat qilgan. Shu yilning 5-iyulida №3319 raqamli maxfiy telegramma orqali xabar berish sharafiga muayassar bo'lganman. Birinchi xabarni xonlik aholisi biroz xavotir bilan qabul qilgan bo'lsa-da, endi hamma g'iybatlardan so'ng, bu voqea Buxoro aholisiga ta'sir ko'rsata olmaydi, degan xulosaga keldi. Garchi u yerdagi vaziyatni qizg'in muhokama qilishda davom etsa-da. Turkiston. hali ham butunlay xotirjam bo'lib qoladi. Har holda, general-mayor Likoshinning Buxoroda tinch amaliyotlar o'tkazilishi mumkinligi haqidagi xavotiri (nusxada

keltirilgan 376-sonli telegramma) asossiz va barcha ehtiyot choralari, faktlarning o'zi ko'rsatib turibdi, eng avvalo, mintaqaning mahalliy hududlari.

Xulosa o'rnida, Janobi Oliylariga shuni ma'lum qilishni o'z burchim, deb bilaman, agar Turkiston o'lkasida har qanday jiddiy asoratlar yuzaga kelgan taqdirda ham, yer so'rovida ham, yer so'rovida ham ehtiyotkorona munosabatda bo'lsak, Buxoro xonligida to'liq xotirjamlikni saqlashga umid qilaman. Nazarimda Mahalliy aholi bilan bevosita bog'liq bo'lgan har qanday yoki boshqa faoliyatni amalga oshirishda hozirgi qushbening ko'p yillik xizmati evaziga xonlikning turli joylarida bo'lgan mahalliy aholini a'lo darajada bilishi, ehtiyotkorligi, unga nisbatan bizlarga shubhasiz xiyonat qilishi, shuningdek, Buxoroning oliy ma'muriyatidagi boshqalarning fidoyiligi shartlarga rioya qilgan holda xonlik osoyishtaligining to'liq kafolati. Boshqa tomondan, tinchlikni saqlash, Buxoro hukumati oldida ishchilarning ajralmas ta'minotini talab qilmaslik, hech bo'lmaganda amir hazratlari muolajalari chog'ida bunday talabni ba'zilar bilan almashtirib qo'yishni qat'iyroq deb bilgan bo'lardim. Mehnatkashlar do'stligini tashkil etishning bir turi, chuqur tuyg'u bilan yuksak hurmat va sodiqlik, sharafiga egaman.

References:

1. Беляев Алексей Константинович (1870–1960) – русский дипломат. В 1895 г. секретарь консульства в Ускюбе. В 1897 г. секретарь и драгоман генерального консульства в Эрзеруме. В 1899 г. вице-консул в Призрене. С 1906 г. – генеральный консул в Смирне, а затем в Салониках (1910 г.). В 1913–1916 гг. Российский Императорский политический агент в Бухаре.
2. Новая Бухара (Каган) – город на территории Бухарского эмирата, основанный в 1888 г. как русское поселение «Новая Бухара» (так город назывался до 1935) при Закаспийской железной дороге. В городе находилась железнодорожная станция

- Бухара-1, обслуживающая город Бухару («Старую Бухару»), расположенная в 12 км от Кагана. В Кагане так же находилось Русское Императорское политическое агентство в Бухаре.
3. Рубах Н.Б. – полковник, начальник Ходжентского уезда, начальник Ходжентского гарнизона, председатель Особого уездного по воинской повинности присутствия Самаркандской области.
 4. Шульга Николай Андреевич (1883–?) – дипломат, направлен на службу в Бухару в 1909 г. С 1911 г. драгоман Политического агентства в Бухаре, с 1914 г. – первый драгоман, с 1916 г. – исполняющий обязанности первого секретаря посольства в Бухаре. С 21 мая 1916 г. временно управлял Русским Императорским политическим агентством в Бухаре. В октябре 1917 г. назначен секретарем Третьего политического (Среднеазиатского) отдела МИДа.
 5. Ерофеев Михаил Романович (1857–1941) – генерал от инфантерии, в 1916 г. участвовал в подавлении восстания в Туркестане.
 6. Восстание 1916 г. в Средней Азии: Сб. док. / Под ред. П.Г. Галузо. Ташкент, 1932. С. 73. Валиди приводит те же самые цифры: 14 пехотных батальонов, 33 кавалерийских батальона, 42 пушки, 6 единиц тяжелой артиллерии // Бегенге Төркиле (Төркөстан) һәм якын тарихы. Көнбайыш һәм Төньяк Төркөстан. 2-се өлөш / Эхмэтзэки Вәлиди Туған [башкортсаға тәрж. Ә.М. Юлдашбаев, С. З. Эхмәзуллин, З.Ф. Кулберзина]. Өфө, 2015. Б. 116.
 7. Дякин В.С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX – начало XX в.). С. 927. 40 АВПРИ. Ф. 147. Оп. 486. Д. 340. Л. 10.